

КАПІТАЛ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 4(23), с. 70–77

Викладаються основи системного підходу до управління капіталом підприємства.

Ефективне функціонування підприємства неможливе без належної системи управління його капіталом. Капітал підприємства — складна і абстрактна категорія. Для управління капіталом підприємства необхідно наповнити його конкретним змістом, визначити з позиції суб'єкт-об'єктних відносин. Характер визначення об'єкта управління передусім залежить від підходів, що обрані як основа пізнання та управління. Такими підходами обрано системний та кібернетичний.

Системний підхід має низку взаємопов'язаних аспектів, що в сукупності та єдності розкривають його сутність: системно-елементний — відповідає на питання про складові системи; системно-структурний — дає інформацію про внутрішню будову системи; системно-функціональний — показує функції, виконувані системою; системно-комунікаційний — розкриває взаємозв'язки даної системи з іншими; системно-інтегративний — показує механізми, фактори збереження та вдосконалення, а також розвитку системи; системно-історичний — відповідає на питання про виникнення системи, етапи її розвитку, історичні перспективи [4, 18–19].

Відповідно до перших трьох аспектів системного підходу слід визначити якості капіталу підприємства як системи, обґрунтувати системні властивості капіталу, проаналізувати структуру і організацію системи “капітал підприємства”, визначити її функції.

Кібернетичний підхід передбачає поділ систем на такі, що управляють, і такі, якими управляють; полягає в обґрунтуванні інформаційної сутності управління, виявленні та організації механізмів зворотного зв'язку, на основі якого відбувається вдосконалення функціонування системи, якою управляють відповідно до попередньо визначе-

них цілей [5, 51]. Капітал підприємства є системою, якою управляють. Системою, що управляє, будемо вважати менеджмент підприємства в його найширшому розумінні. Слід підкреслити, що такий поділ є досить умовним.

У наукових виданнях, присвячених проблемам управління, можна зустріти безліч визначень категорії “об'єкт управління”. Об'єкт управління, з точки зору Ю. Троніна, — це система, здатна цілеспрямовано змінювати свою програму функціонування під впливом керуючих дій [11, 50]. В. Михайлов визначає об'єкт управління як об'єкт, яким необхідно управляти [9, 5]. Л. Рас-тригін під об'єктом управління розуміє частину навколишнього середовища, стан якої нас цікавить та на яку ми можемо цілеспрямовано впливати [10, 10]. Багато вчених розглядають теорію управління без визначення категорії “об'єкт управління”.

Спираючись на системний та кібернетичний підходи, які взято за основу в дослідженні, капітал як об'єкт управління — це частина економічних благ підприємства з певними характеристиками у вигляді системи, функціонування та розвиток якої підлягає цілеспрямованим змінам для досягнення певних цілей. Під процесом управління будемо розуміти сукупність послідовних дій керуючої підсистеми, спрямованих на керування підсистемою для досягнення цілей підприємства [10, 9].

Розглядаючи капітал підприємства як систему, важливо визначити її з точки зору класифікації систем. Капітал підприємства за найважливішими класифікаційними ознаками є матеріально-абстрактною, динамічною, відкритою, складною, ймовірнісною і нелінійною системою. Капітал являє собою матеріально-абстракт-

ну систему, оскільки містить як матеріальні об'єкти (фізичний, фінансовий капітал та інтелектуальний капітал в частині технічного та програмного забезпечення, патентів, товарних знаків), так і абстрактні (інтелектуальний капітал в частині знань, творчих здібностей, культури, інформації, досвіду тощо).

Капітал підприємства навіть із суто економічної точки зору є динамічним об'єктом, тому що існує лише в русі, а з точки зору системного підходу з часом стан системи "капітал підприємства" змінюється, отже, система є динамічною. Відкритість системи "капітал підприємства" пояснюється постійною взаємодією із зовнішнім середовищем, з капіталами інших підприємств, що дозволяє їй розвиватись та ускладнюватись. Система "капітал підприємства" та її складові функціонують не заздалегідь передбаченим чином, не можна дати детального прогнозу щодо взаємодії всіх підсистем та елементів, тому що суттєвим є вплив невизначеності, що дозволяє назвати систему "капітал підприємства" ймовірною.

Капітал підприємства є системою із розвинутою структурою, складається з підсистем (передусім фізичної, фінансової та інтелектуальної), які, у свою чергу, складаються з підсистем, а останні з елементів, що дозволяє назвати капітал підприємства складною системою. Нелінійність капіталу як системи пояснюється наявністю нелінійних зв'язків та нелінійних залежностей між його елементами, а також нелінійністю розвитку всієї системи.

За походженням, описом елементів і способом управління система "капітал підприємства" є змішаною, оскільки містить живі та неживі елементи різного походження: біологічного, технічного, соціального, інформаційного та ін., містить якісні та кількісні, дискретні та безперервні змінні, має зовнішнє управління та самоуправління.

Окрім описаних класифікаційних ознак, капітал підприємства має низку специфічних:

- перманентність: капітал існує як система, яку непросто знищити: він може змінити власника, юридично-організаційну форму, природну форму, але не зникне з економічного простору зовсім [3, 152];
- адаптивність: капітал підприємства є системою, що підтримує певний баланс зовнішніх і внутрішніх можливостей існування та розвитку (внутрішніх спонукальних мотивів діяльності та зовнішніх, що створюються ринковим середовищем), а також

може пристосовуватись до швидкоплинних змін як зовнішнього, так і внутрішнього середовища;

- капітал є системою, що самоорганізується: самостійно забезпечує підтримку умов функціонування, тобто довільну зміну природних форм, обмін ресурсами всередині системи та із зовнішнім середовищем;
- капітал є системою, що саморегулюється: самостійно забезпечує приведення системи управління його складовими у відповідність до змін умов функціонування;
- капітал є системою, що саморозвивається: самостійно забезпечує умови довготривалого існування та розвитку відповідно до своєї сутності та призначення у суспільстві взагалі та на підприємстві зокрема [8].

Узагальнюючи запропоновані різними авторами властивості системи, можна виокремити найважливіші з них: цілісність, неоднорідність, взаємозалежність, агрегованість, структурність, ієрархічність, багатофункціональність, спрямованість, закономірність, множинність, спадковість, надійність, безперервність функціонування та еволюції, прагнення стану стійкої рівноваги, альтернативність шляхів функціонування та розвитку, пріоритет інтересів системи глобального рівня.

Капітал підприємства — це цілісність, в якій можна виокремити певні складові, що функціонують разом, утворюючи в сукупності функціонування системи як цілого. Це перший аспект цілісності капіталу підприємства. Другий аспект полягає у незбереженні адитивності, тобто сума властивостей компонентів капіталу не визначає властивості всього капіталу. Наприклад, сукупністю властивостей банківського рахунка, устаткування, патентів підприємства як елементів його капіталу неможливо визначити властивості всього капіталу.

Неоднорідність системи "капітал підприємства" пояснюється великою кількістю елементів, що мають різну природу: матеріальні та нематеріальні блага, останні, у свою чергу, можна поділити на фінансові та інтелектуальні. Властивість взаємозалежності полягає у тісному взаємозумовленому зв'язку підсистем та елементів капіталу, а також у постійній його взаємодії із зовнішнім середовищем, у процесі чого виявляються сутність і властивості капіталу. Агрегованість системи "капітал підприємства" — це об'єднання кількох параметрів системи у параметри вищого рівня [4].

Структурність капіталу підприємства пояснюється сукупністю його компонентів та зв'язками між ними, що мають стійкий характер і визначають внутрішню будову та організацію капіталу як цілісної системи. При дослідженні структура капіталу підприємства виступає як спосіб описання його організації, дозволяє виявити й показати зв'язки та функції, які він виконує.

Ієрархічність капіталу підприємства виражається у тому, що кожен його компонент можна розглядати як систему (підсистему) більш широкої глобальної системи, як, наприклад, фінансовий капітал є підсистемою підприємства, яку називають фінанси підприємства, що, у свою чергу, можна розглядати як частину фінансів регіону, країни і т. ін. Якщо розглянути капітал у цілому, то можна прослідкувати аналогічний ланцюжок більш глобальних систем.

Властивість багатофункціональності виражає здатність капіталу підприємства до реалізації деякої множини функцій. Основними функціями системи "капітал підприємства" є структурно-утворювальна, вартісна, забезпечення, захисна, регуляторна, виробнича, відтворювальна, накопичувальна, інвестиційна та ін. Під функціонуванням розуміємо здійснення певної роботи, виконання покладених на систему функцій [4]. Функціонування капіталу підприємства — це унікальний слабко передбачуваний (стохастичний) процес виконання покладених на капітал функцій, реалізації зовнішнього вияву його властивостей, що передбачає рух капіталу підприємства у просторі станів, тобто наявність переходу від одного стану до іншого.

Спрямованість розвитку капіталу підприємства передбачає його здатність змінюватись в одних напрямках більшою мірою, ніж в інших. Іноді цю властивість також називають цілеспрямованістю. Проте існує важлива відмінність між спрямованістю та цілеспрямованістю. У першому випадку напрямок змін визначається внутрішніми властивостями капіталу, а у випадку цілеспрямованості — поставленою метою та обраними пріоритетами, коли за допомогою управління характеристики капіталу коригуються таким чином, щоб відповідати цілям. Закономірність функціонування капіталу підприємства означає його відповідність певним законам існування та розвитку суспільства: у разі однакових обставин зміни системи будуть протікати визначеним чином відповідно до причинно-наслідкових зв'язків, що виражені конкретним законом.

Множинність опису системи є наслідком її складності, неможливості виміру і дослідження всіх її параметрів і властивостей, і таким чином вимушеною необхідністю вивчення окремих її сторін. Неодноразово багатьма вченими підкреслювалось, що капітал підприємства — це складне, багатоаспектне, динамічне явище, яке досить важко або взагалі неможливо досконально дослідити, що вимагає розглядати капітал з декількох позицій: як об'єкт інвестування, як об'єкт власності, як об'єкт купівлі-продажу, як об'єкт тимчасової переваги, як джерело доходу, як фактор виробництва, як носій фактору ризику та ліквідності та ін. [1].

Спадковість системи характеризує закономірність передання домінуючих і рецесивних ознак на окремих етапах еволюції від старого покоління системи до нового. Так, капітал підприємства на початкових стадіях розвитку суспільства розглядався як джерело доходу, потім як фактор виробництва, потім як носій вартості та соціально-економічних відносин, що є його домінуючими ознаками, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. Наприклад, ототожнення грошей і капіталу, абсолютизація будь-якої з його складових — це те, від чого відмовилась сучасна теорія і практика.

Надійність функціонування капіталу підприємства пов'язана передусім з такою його особливістю, як перманентність, та характеризується тим, що капітал може функціонувати у разі втрати одного або кількох компонентів, відновлюватись через певний проміжок часу навіть у разі значних порушень. З надійністю пов'язана така властивість, як безперервність функціонування та еволюції. Капітал підприємства існує (є системою), якщо функціонує. Всі процеси в будь-якій системі пов'язані один з одним та є безперервними [1, 18]. Функціонування компонентів капіталу підприємства, послідовно-паралельна зміна його форм, послідовність фаз кругообігу визначають функціонування всього капіталу як єдиного цілого, і навпаки, від того, як функціонує весь капітал, залежить розвиток його компонентів. Еволюційність функціонування капіталу в глобальному аспекті підтверджується економічною історією, а на рівні підприємства відповідними показниками і тенденціями.

Прагнення стану стійкої рівноваги передбачає адаптацію параметрів системи до швидкоплинних змін зовнішнього середовища, до конкретних ситуацій через високу організованість самої системи та її керуючої підсистеми. Альтернативність

Рис. 1. Структура системи “капітал підприємства”

шляхів функціонування та розвитку пояснюється, по-перше, тим, що у стані, близькому до рівноважного, досягти певної мети можна кількома шляхами, а по-друге, у стані, далекому від точки рівноваги і близькому до біфуркації, перед системою відкривається поле шляхів розвитку, яке має безліч векторів, тобто безліч альтернатив.

Пріоритет інтересів системи глобального рівня вимагає реалізовувати передусім мету глобальну, або мету системи в цілому, а не навпаки. Розвиток капіталу підприємства, вихід його на новий кількісно-якісний рівень функціонування переважає часткові цілі його компонентів, пріоритет фінансового капіталу, чи прискорене відновлення фізичного тощо. Якщо система в цілому здійснить якісний ривок, то і кожен її компонент автоматично реалізує певні завдання та мету. Тут також варто згадати про синергетичні ефекти: якщо елементи системи цілеспрямовано й узгоджено діятимуть, їх прагнення та витрати матимуть один вектор дії, тобто мету всієї системи, то на виході отримаємо ефект, що перевищить суму результатів окремих компонентів. І навпаки, якщо кожна підсистема капіталу підприємства (фінансова, фізична, інтелектуальна) матиме за пріоритет окрему власну мету, нехай навіть таку, що збігається із загальною стратегією, то на виході можна отримати сукупний результат, який

буде менший за суму результатів окремих компонентів.

Таким чином, капітал підприємства має всі важливі властивості, притаманні системам, що обов'язково слід враховувати при управлінні.

Розглянемо найважливіші компоненти системи “капітал підприємства”: його елементи, структуру і організацію. Елемент системи — це частина системи, що виконує визначену функцію [9]. Якщо елемент складається із взаємопов'язаних частин, то він є складним і являє собою також систему, що є підсистемою попередньої системи. Виокремлення елементів системи залежить від рівня деталізації. Так, елементами капіталу підприємства при мінімальній деталізації можна назвати фінансовий, фізичний та інтелектуальний капітали, що є складними, а отже, утворюють підсистему капіталу підприємства. При максимальному рівні деталізації елементом можна вважати будь-яке знаряддя праці, технічну одиницю, ідею працівника, програмне забезпечення, рішення керівника, цінний папір, гривню грошових коштів і т. ін., тобто всі найменші одиниці економічних цінностей підприємства, що мають вартість, задіяні у виробництві та приносять дохід власнику.

Під структурою системи будемо розуміти сукупність елементів і стійких зв'язків між ними,

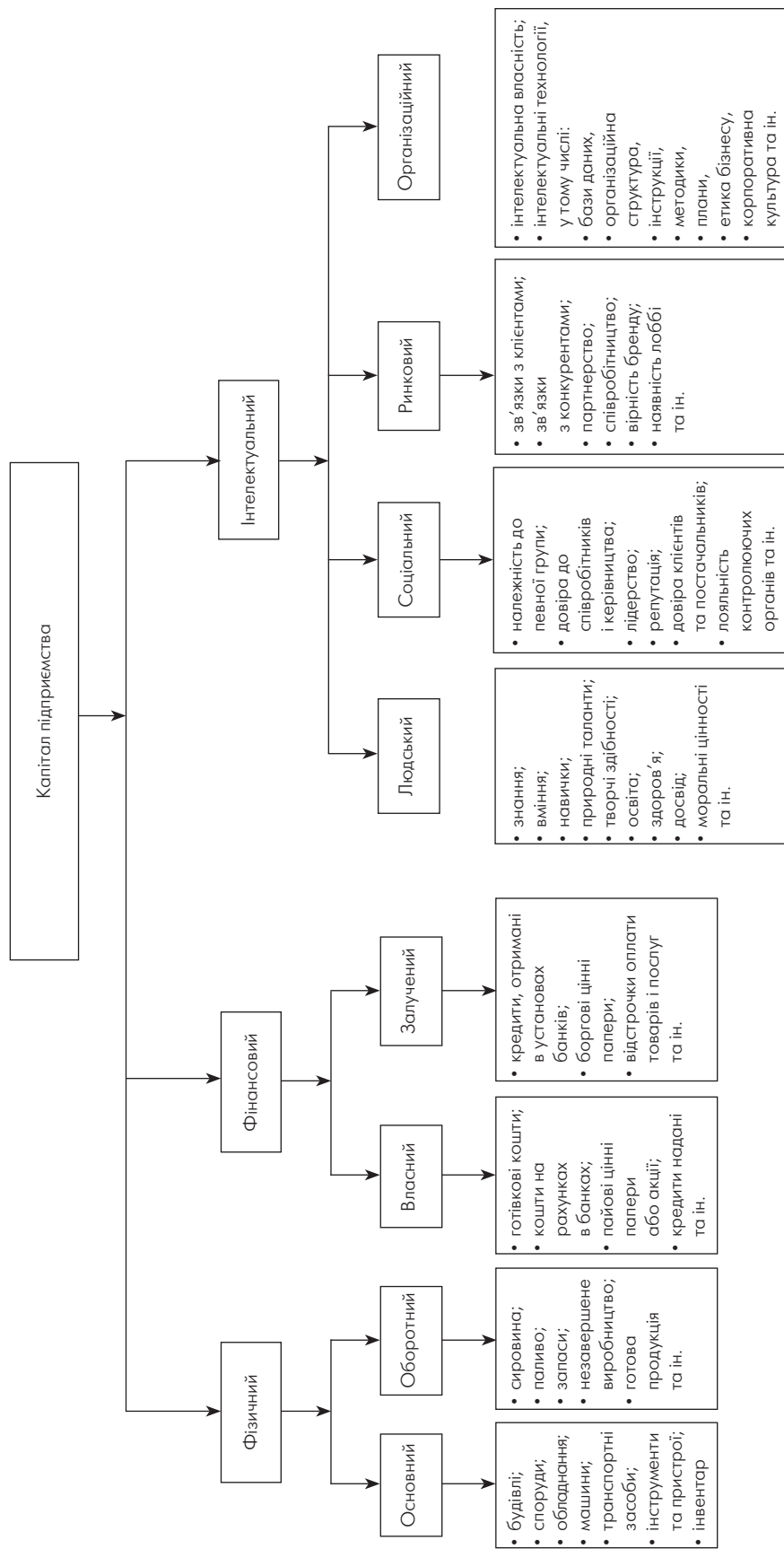

Рис. 2. Схема змістовних складових та елементів структури капіталу підприємства

що забезпечують цілісність системи і тотожність її самій собі, тобто збереження основних властивостей системи при різних внутрішніх та зовнішніх змінах [6, 59]. Структура може бути простою (розташування елементів системи у просторі) і часова (послідовність змін станів елементів і системи у часі). Ці типи структур тісно пов'язані одна з одною. Структура капіталу підприємства, що подана на рис. 1, являє собою інваріантну у часі фіксацію елементів та зв'язків між ними. Звичайно, структура не може бути повною, бо неможливо відобразити всі елементи капіталу підприємства та всі зв'язки між ними.

Як видно з рис. 1, капітал підприємства має три основні підсистеми, які було виокремлено відповідно до природних форм економічних благ: фінансової, фізичної та інтелектуальної.

Кількість зв'язків між елементами капіталу є чисельно великою, а за впорядкованістю їх можна поділити на декілька видів: програмовані, систематичні та хаотичні. Так, обробка сировини за допомогою обладнання відповідає програмованому зв'язку, тому що має відповідати стандартам і нормам технологічного процесу. Систематизовані знання у вигляді періодичних звітів про діяльність підприємства відповідають систематичному зв'язку, а творче спілкування висококваліфікованих працівників, процеси, пов'язані з неформальними групами всередині організації, є хаотичними зв'язками елементів капіталу, але це не заважає їм бути стійкими та відображати сутність функціонування капіталу. Структуру капіталу підприємства важливо наповнити більш детальним змістом у вигляді переліку конкретних елементів кожної з його складових (рис. 2).

Відповідно до рис. 2 кожна зі складових капіталу підприємства (фінансова, фізична, інтелектуальна) має декілька підсистем, тобто систем нижчого рівня, що складаються з елементів. У структурі фінансової підсистеми капіталу підприємства з точки зору права власності було виокремлено дві підсистеми — власний фінансовий капітал та залучений фінансовий капітал, оскільки, на думку багатьох дослідників проблем фінансового капіталу підприємства [1; 10; 11], питання про фінансову незалежність посідає одне з найголовніших місць.

Фізичний капітал підприємства — це така його частина, що має найближче і безпосереднє відношення до виробничого процесу, тому підсистеми фізичного капіталу (основний та оборотний капітал) були виділені з точки зору характеру та тривалості використання у виробництві.

Структура інтелектуальної підсистеми капіталу підприємства була сформована за дослідженнями Л. Едвінсона, М. Мелоуна і Т. Стюарта, а також Н. Маркової з уточненням складових елементів соціального та ринкового капіталу [7; 12].

Підсистема “інтелектуальний капітал”, згідно з рис. 2, має чотири підсистеми: людський, ринковий, організаційний та соціальний капіталі. Перші три підсистеми є первісними, а підсистема “соціальний капітал” має двоїсту природу: з одного боку, соціальний капітал — це невід’ємна, самостійна та незалежна підсистема, а з іншого — є похідною від людського та ринкового (клієнтського) капіталів. На рис. 2 не відображено емоційний, відтворювальний та венчурний капіталі, оскільки, на думку автора, перелічені складові є похідними від зазначених трьох підсистем: фізичної, фінансової та інтелектуальної.

Наступний компонент системи “капітал підприємства” — це його організація. Під організацією розуміємо внутрішню впорядкованість і узгодженість взаємодії елементів системи [8, 159], сукупність процесів, що утворюють систему, процес, через який утворюється та зберігається структура системи [11, 19]. Організація системи виявляється, наприклад, в обмеженні різноманіття станів елементів в межах системи [4; 12, 159]. Стосовно капіталу таким обмеженням і основним процесом, що утворює саму систему “капітал підприємства”, є постійний рух його елементів. Якщо рух елементів системи припиняється, то капітал підприємства перетворюється на капітальні блага і на виході системи ми отримуємо те саме, що й на вході — сукупність економічних цінностей, а сама система перестає існувати. Отже, під організацією капіталу будемо розуміти процес його обігу і кругообігу.

Зазначимо, що в сучасних умовах формула кругообігу капіталу знов потребує доповнення, тому що інформаційні технології, інтелектуальна власність, знання, природні здібності відіграють важливу роль в економіці, а на думку багатьох дослідників “є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання і ефективності” [2, 196].

Дійсно, утворенню підприємства передують конкретна ідея його засновників про виробництво певного товару чи надання послуг, а це частина інтелектуального капіталу. Якщо у власника ідеї немає власних коштів, він знаходить інвесторів, або звертається за позикою, або шукає компаньйонів — це знов таки частина інтелектуального капіталу. Якщо кошти були залучені шляхом ви-

пуску акцій або інших цінних паперів, то капітал набуває фінансової форми, і тільки потім грошової, виробничої і т. ін.

Відомо, що затримка або уповільнення руху капіталу підприємства на одній із стадій кругообігу є причиною порушення процесу відтворення капіталу і може спричинити серйозну кризу (рис. 3).

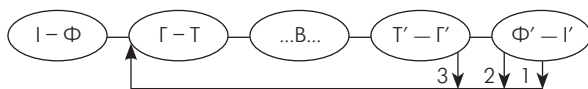

Рис. 3. Схема поступового порушення нормального кругообігу капіталу підприємства

Наведена на рис. 3 схема порушень стосується й інтелектуальної форми капіталу: якщо підприємець довгий час експлуатує одну ідею у своїй діяльності, то кругообіг капіталу сповільнюється, ринок стає насиченим новим товаром, попит знижується, дохід меншає, отже, необхідно впроваджувати інновації, тобто необхідна нова ідея, додаткові знання, нова інформація і т. п., тобто є нагальна потреба в інтелектуальному капіталі. Як показано на рис. 3, якщо не реагувати на сигнали виявів кризи, то поступово більш інноваційно спрямовані конкуренти захоплять ринок, підприємство згорне свою діяльність або збанкрутує. Отже, для нормального функціонування і розвитку капіталу важливими є всі його функціональні форми: інтелектуальна, фінансова, грошова, товарна, виробнича.

Таким чином, капітал є важливим, системоутворюючим елементом соціально-економічної системи, а з точки зору економічної теорії — однією з головних її категорій. Від змісту, який вкладено в поняття “капітал”, залежить ефективність управління його обігом, що, у свою чергу, впливає на результативність економіки та рівень життя населення. Одностороннє, обмежене, часткове або неадекватне розуміння поняття “капітал” є причиною прийняття рішень, що не дають бажаних результатів на практиці. На основі проведеного структурно-логічного аналізу та узагальнення було встановлено, що пропонувані вченими визначення капіталу розкривають зміст поняття відповідно до одного з трьох основних підходів: вартісного, при якому визначають капітал як вартість, ціннісного — визначають капітал як цінність, благо, ресурс та безпредметного всеосяжного — капіталом може бути будь-що, здатне приносити дохід. Спираючись на ціннісний підхід,

враховуючи сутнісні ознаки капіталу, доповнюючи визначення І. Бланка та М. Дороніної, пропонується визначати капітал як економічні блага у фінансовій, фізичній та інтелектуальній формах, що перебувають у постійному взаємозумовленому русі, здатні приносити дохід, введені у відтворювальний процес як фактори виробництва та інвестиційні ресурси, функціонування яких в економічній системі має просторові, часові та вартісні характеристики, пов'язано з факторами ризику і ліквідності та є об'єктом суспільних відносин і управління.

Отже, можна дійти наступних висновків: у процесі управління капіталом підприємства слід враховувати всі його системні властивості, а також структуру і організацію, що можна подати у вигляді кількох положень:

- 1) не тільки капітал підприємства, а й його функціонування слід розглядати як ціле, єдність природних і послідовність функціональних форм;
- 2) оптимальна з точки зору управління структура системи “капітал підприємства” має три підсистеми (фінансову, фізичну, інтелектуальну) та певну кількість елементів, виконує всі покладені на систему функції;
- 3) кругообіг капіталу підприємства є його організацією як системи, а також невід'ємним аспектом функціонування, яким обов'язково слід управляти;
- 4) специфічні характеристики капіталу: перманентність, адаптивність, самоорганізація, саморегуляція, саморозвиток вимагають застосування в управлінні синергетичного і відтворювального підходів нарівні із системним та кібернетичним.

Література

1. Бланк И. А. Управление капиталом: Учебный курс. — К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. — 576 с.
2. Грейсон Дж. К. мл., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века / Пер. с англ., предисл. Б. З. Мильнер. — М.: Экономика, 1991. — 319 с.
3. Дороніна М. С. Капітал підприємства як потоковий процес // Управління економічними та соціальними процесами підприємства: Монографія. — Х.: ХДЕУ, 2002. — С. 147–160.
4. Жариков О. Н., Королевская В. И., Хохлов С. Н. Системный подход к управлению. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 62 с.
5. Иванова Т. Ю., Приходько В. И. Теория организации. — СПб.: Питер, 2004. — 269 с.

6. Макаренко М. В., Махалина О. М. Производственный менеджмент: Учеб. пособие для вузов. — М.: Приор, 1998. — 383 с.

7. Маркова Н. С. Теоретико-методичні основи формування й розвитку інтелектуального капіталу: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 / Харків. держ. екон. ун-т. — Х., 2005. — 19 с.

8. Мельник Л. Г. Экономика информации и информационные системы предприятия: Учеб. пособие для вузов. — Сумы: Университетская книга, 2004. — 400 с. — (Б-ка "Экономическое образование": Устойчивое развитие).

9. Михайлов В. С. Теория управления: Учеб. пособие для вузов. — К.: Выща шк., 1988. — 312 с.

10. Растринин Л. А. Современные принципы управления сложными объектами. — М.: Сов. радио, 1980. — 232 с.

11. Тронин Ю. Н. Менеджмент и проектирование фирмы: Учеб. пособие для вузов. — М.: ЮНИТИ, 2002. — 415 с.

12. Stewart T. A. Intellectual Capital. The New Wealth Of Organization. — N. Y.: Doubleday, 1997. — 786 p.

При управлінні капіталом підприємства потрібно враховувати його системні властивості, структуру й організацію.

При управленні капиталом предприятия нужно учитывать его системные свойства, структуру и организацию.

At a management of the enterprise capital it is necessary to consider its system properties, structure and the organisation.

Надійшла 7 вересня 2009 р.